

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ DERGİSİ

(REVIEW OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Mahmut KAYA

Prof. Dr. Nihad M. Çetin
Hatıra Sayısı

CİLD — VOLUME : IX

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1995

EYYÜBİLER DEVRİNDE TIP EĞİTİMİ

Ramazan ŞEŞEN

Felsefenin ve felsefeden çıkan matematik ve tabii bilimlerin aksine tıp ilmi bütün dinler tarafından teşvik edilmiştir. İlkel din adamı olan şaman aynı zamanda ilkel tabibtir. Bunun için dinler tıp mesleğini kutsal mesleklerden saymışlardır. Peygambere atfedilen «İlim ikidir : din ilmi, beden ilmi» şeklinde bir hadis vardır. Beiden ilmi tabiri din adamları tarafından genellikle tıp ilmi şeklinde tefsir edilmiştir. Bu da İslâm toplumunda din ilmi yanında tıp ilmine de büyük değer verildiğini gösterir. Eyyübîler devri, İslâm tarihinde tıbbın, tıbbî kurumların, tıp eğitiminin en çok revaç bulduğu devrelerin başında gelir. İslâm tarihinin yetiştirdiği en büyük hükümdarlardan olan Nüreddin Mahmûd b. Zengî ile Salâhaddin el-Eyyûbî büyük siyasî ve askerî başarıları yanında, aynı zamanda büyük teşkilâtçıydılar. Bu iki hükümdar ilme değer vermişler, pekçok medrese ve hastane te'sis etmişler, bilhassa tıp ilmine, tıbbî kurumlara çok ehemmiyet vermişlerdir. Bunların devrinde Şam'da, Mısır'da el-Cezîre'de önemli şehirlerde hastaneler kurulmuştur. Bu hastanelerden Dimaşk'ta Nüreddin'in te'sis ettiği Büyük Hastane ile Kâhire'deki el-Salâhî Hastanesi önemli tıp merkezleriydi. Buralara ve ülkedeki diğer hastanelere İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden müslüman, hristiyan, yahudi tabibler gelmiş, teoriye ve pratiğe dayanan kuvvetli bir tıp ekolü doğmuştur. Bu hastanelerde yapılan tıbbî araştırmalar, verilen tıp eğitimi sayesinde klinik tıp ortaya çıkmıştır. Bu durum Anadolu Selçuklu tıbbına da etki yapmış, onun oluşmasına yardım etmiştir.

Yine bu sırada İslâm tarihinde sırf tıp eğitimi yapan bir medrese, devrin ünlü hekimi ve tıp hocası Mühezzebüddin el-Dahvar (ö. 628/1230) tarafından açılmıştır. el-Dahvar Dimaşk'ta Eski Sinâa yanındaki evinde tıp dersleri veriyordu. 622/1225 yılında

bu evini tıp medresesi olarak vakfetmiş, sağlığında bu ev onun tarafından hem medrese, hem ev olarak kullanılmıştır. Ölümünden sonra, 8 Rebiülevvel 628/17 Ocak 1231 Cuma günü bu evin tamamıyla tıp medresesi olarak açılışı yapılmıştır. Kurucusu el-Dahvar'ın vasiyeti üzerine, bu medresede hakim Şerefeddin Alî b. el-Rahbî (ö. 667/1268) tıp dersleri vermeye başlamıştır. Senelerce burada müderrislik yapmıştır. Daha sonra, 4 Safer 637/5 Kasım 1239 Çarşamba günü bu medresede Bedreddin b. Kâdî Ba'lebek (ö. 650/1252) ders vermeye başlamıştır. Daha sonra, İzzeddin b. el-Süveydî (ö. 690/1290) ders vermiştir. el-Dahvar kütüphanesini ve ilmi âletlerini de bu medreseye vakfetmiştir. Medresenin masraflarında kullanılmak için vakıflar yapmıştır (*Uyûn el-enbâ*, II, 244-245).

Nüreddin Hastanesi'nde de kurucusu tarafından vakfedilmiş, değerli tıp kitaplarından meydana gelen bir koleksiyon vardı. Burada tıbbî araştırmalar yapılır, tıp dersleri verilir, tıbbî konularda münakaşalar yapılırdı. Gerek bu hastanede gerek Kâhire'deki el-Salâhî Hastanesi'nde kadınlar ve ruh hastaları için ayrı kısımlar vardı. Nüreddin Hastanesi'ne kadınlar kısmını Salâhaddin ilâve etmişti. Salâhaddin devrinde Mısır ve Şam'a gelen İbn Cübeyr Nüreddin'in yaptırdığı bu Büyük Hastane'den bahsederken «Günlük tahsisatı 15 altındır. Hastanenin memurları ve hasta bakıcıları vardır. Bunlar hastaların ihtiyacı olan yiyeceklerin, ilâçların... listesini tutarlar. Her sabah tabibler gelerek hastaları kontrol ederler. Her hastaya gereken ilâçların, gıdaların hazırlanmasını emrederler. Eski hastane de aynı şekilde işler... Akıl hastaları için ilâçlar hazırlanır... Hastaneler İslâmiyet'in iftihar edeceği kurumlardır» der (İbn Cübeyr, *el-Rihle* nşr. W. Wright, Leyden 1907, s. 283-284). Bu hastane daha sonraları Bedreddin b. Kâdî Ba'lebek tarafından, yanındaki birçok ev satın alınarak genişletilmiş, koşulları mükemmel hale sokulmuş, akarsu getirilmiştir (*Uyûn, el-enkâ* II, 260). İbn Cübeyr Kahire'deki el-Salâhî Hastanesi'nden bahsederken «Bu hastane büyük saraylardan biri. Sultan, Allah rızası için burasını böyle bir kuruma tahsis etmiş. Hastaneye bilgili kişilerden birini mütevellî tâyin etmiş. Burası için ecza deposu (Hizânet el-Akâkîr) tahsis etmiş. Zikredilen mütevellînin emrinde sabah, - akşam hastaları kontrol eden kişiler var. Buranın yanın-

da, sadece kadın hastalara ayrılmış bir bina daha var. Bunlara bitişik daha geniş... başka bir bina var. Burası delilere tahsis edilmiş. Her gün bunların bakımı ve ihtiyaçlarıyla ilgilenen görevliler var» der (İbn Cübeyr, *el-Rihle*, s. 41-42, 51-52).

Burada anlatıldığı gibi, o sırada ruh hastalarının ilâçla tedavi edilmesi büyük bir yeniliktir. İbn Ebî Usaybia, hocası Mühezzebüddîn el-Dahvar'ın tedavisinden bahsederken «Bir defasında akıl hastaları (memrûrîn = uğramışlar) koğuşunda mani hastalığı olan bir hastanın içtiği arpa suyuna bol miktarda afyon ilâve edilmesini emretti. Bu hasta çabucak iyileşti. Eski hali kalmadı» der (*Uyûn el-enbâ*, II, 242-243).

Salâhaddîn devrinde Dimaşk'ta 2, Musul'da 4, Harran'da 2, Kahire, Haleb, Hama, Rakka, Mardin, Nusaybin, Meyyâfârikîn ve Kudüs'te birer hastane vardı.

Tıp talebeleri, hatta tabibler verilen tıp derslerine katılırlardı. Önemli gördükleri konuları münakaşa ederlerdi. Bu devirde tıp dersleri hastanelerde, medreselerde, evlerde verilirdi. Ebü'l-Mecd b. Ebi'l-Hakem (ö. 590/1194 civarı) Nüreddin Hastânesi'nin büyük eyvanında ders verirdi. «Tabiblerden ve talebelerden bir grup gelir, onun önünde otururlardı. Onunla tıbbî münakaşalar yapar, ondan ders okurlardı.» (*Uyûn el-enbâ* II, 155). Ebü'l-Haccac Yûsuf el-İsrâîlî (ö. 630/1233) Kâhire'deki el-Salâhî Hastanesi'nde ders verirdi. Dimaşk'ta el-Dahvar, Kâhire'de Abdüllatîf el-Bağdâdî (ö. 629/1231) evlerinde tıp dersleri verirlerdi. Daha sonra, Abdüllatîf Dimaşk'taki el-Azîziye Medresesi'nde ders vermiştir (*Uyûn el-enbâ* II, 207). İbn Ebî Usaybia, Ya'kûb b. Saklâb ile el-Dahvar'dan el-Melik el-Âdil'in ordugâhında ders okumuştur (*Uyûn el-enbâ*, II, 214-215, 242). el-Dahvar'ın te'sis ettiği tıp medresesinden ve burada ders verenlerden biraz önce bahsedildi.

Bu devirde yaşayan birçok ünlü tabipten bahsedilirken «*Onun ders verdiği herkese açık tıp meclisi vardı*», «*Tıp dersleri verirdi*», «*Tıp okutmaya devam etti*» gibi ifadeler kullanılır (*Uyûn el-enbâ*, II, 191-192, 184, 213, 193-194, 217). H herkese açık dersler yarı konferans şeklinde, tabibler ve talebeler dışında meraklılarında katıldıkları derslerdi. Asıl tıp tedrisatı sâdece tabiplere ve talebelere açık olan derslerde yapılırdı. Yukarıda bahsedilenlerden başka,

Muvaffakuddîn Es'ad b. Matran (ö. 587/1191)'da ordugâhlar-da, Dimaşk'ta ders verirdi. 587/1198 yılında, Fahrüddîn el-Mârdîni (ö. 594/1198) Dimaşk'a gelince, onun tıp dersleri vermesi için herkese açık meclisler tertibedildi. Bu meclislerdē İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unu okuttu (*Uyûn el-enbâ*, I, 300). Bunlardan başka Ebü'l-Necm b. Ebî Gâlib (ö. 599/1203), İbn Neymun, Muvaffakuddîn, Abdülaziz el-Sülemî (ö. 604/1207), Şemseddîn el-Lebbûdî (ö. 621/1224), Ebü'l-Hâccâc Yûsuf el-İsrâilî (ö. 630/1233), Radyüddîn el-Rahbî (ö. 631/1234), Reşidüddîn el-Sûrî (ö. 639/1241), İbn Ebî Usaybia (ö. 668/1270), İbn el-Baytar (ö. 646/1248)'ın tıp dersleri okuttukları meclisleri vardı. İbn Ebî Usaybia'nın amcası Reşidüddîn Alî b. Halife (ö. 616/1219)'nin tıp dersleri vermesi için, Salâhaddîn'in kızkardeşi Sitt el-Şâm ders meclisleri tahsis etmişti (*Uyûn el enbâ*, II, 250). Bu tıp hocaları arasında en meşhurları Mühezzebüddîn el-Dahvar ile Radyüddîn el-Rahbî'dir el-Dahvar'ın talebeleri arasında İbn Ebî Usaybia ile İbn el-Nefis vardı. İbn Ebî Usaybia'dan ise İbn el-Kuff (ö. 685/1286) okumuştur. İbn Ebî Usaybia hocası el-Dahvar'dan bahsederken «Mühezzebüddîn Dimaşk'ta yerleşince tıp dersleri vermeye başladı. Büyük tabiblerden ve talebelerden pekçok kişi onun etrafında toplandı. Ondandır tıp okudular. Ben de ondan okumak için Dimaşk'ta kaldım. Daha önce, babam ve Mühezzebüddîn, Büyük Sultan'ın hizmetindeyken ondan ordugâhta okumuştum» der (*Uyûn el-enbâ*, II, 242).

Hocaların yanında genç tabibler gruplar halinde hastanelerdeki hastaları kontrol ederler, ihtisas yaparlardı. Hastalıklar ve bunların tedavileriyle ilgili konularda hocalarının tecrübelerinden faydalanırlardı. Genç tabibler hocalarının hastalara yazdıkları reçeteleri görürler, onların hangi hastalığa ne şekilde yaklaştıklarını, onun için ne gibi ilâçlar tavsiye ettiklerini görürlerdi. Bu şekilde genç tabibin usta bir tabipten devamlı faydalanmasına «mülâzemet etmek» derlerdi. el-Dahvar gençliğinde Salâhaddîn'in reisülettibbâsı Es'ad b. Matran'a uzun müddet mülâzemet etmiş, sefer ve hazar zamanında ondan faydalanmıştır. İbn Ebî Usaybia, amcası Reşidüddîn'den bahsederken «Sonra zamanın tabibleriyle ilmî münakaşalar yaptı. Bimâristan'daki hastaları incelemeye, hastalıkları tanımaya, tabiblerin onlara yazdıkları reçeteleri tedkike devam

etti» der. el-Dahvar'dan bahsederken «Başka bir defasında onunla ateşli hastalar koğuşundaydık. Bir hastanın başında durduk. Tabibler nabzına baktılar. 'Nabızı zayıf. Kuvvetlendirmek için tavuk çorbası verilsin' dediler. Dahvar ona baktı... Önce sağ elinin nabzını, sonra sol elinin nabzını kontrol etti. Bize, 'Sol elinin nabzını kontrol edin' dedi. Kontrol edince kuvvetli bulduk. Bunun üzerine, 'Sağ elinin nabzına bakın. Atar damar bileğın başlangıcından nasıl ayrılmış. Bunlardan biri kontrol edilen damar. Diğeri daha önce ayrılıp parmaklar tarafına uzanmış' dedi. Söylediğini doğru bulduk. Sonra 'İnsanlar arasında nabızı bu şekilde olan nâdirdir. Tabiblerin çoğu bunu bilmezler. Nabzın zayıf olduğunu sanırlar' dedi.»

«Bu sırada, Bimaristan'da hoca Radyüddin el-Bahrî de vardı. Tabiblerin en yaşlılarından, en değerlilerinden, en meşhurlarından. Bir kürsü üzerine oturur, hastaneye gelen hastaların kayıtlarına bakar, onlara reçeteler yazar, hastalar bu reçetelere göre yazılan şurupları hastaneden alırlardı. Ben hakim Mühezzübüddin ve hakim İmran ile hastaları kontrol ettikten sonra, Radyüddin el-Rahbî ile beraber oturur, onun hastalıkları değerlendirmesine, hastalara yazdığı reçetelere bakar, onunla birçok hastalık ve tedâvileri konusunda konuşurdum. Bimaristan kurulalı, ne bundan önce ne bundan sonra, bu üç hoca gibi tabib hocalar bir araya gelmemiştir.» (*Uyûn el-embâ*, II, 243).

Başka bir yerde tabib İmran b. Sadaka'dan bahsederken, «Bu sırada hastanede hocamız el-Dahvar da vardı. İkisinin birliğinden her türlü fazilet oluşur, hastalara her türlü iyi tedâvî nasib olurdu. Bu sırada ben onların yanında pratik (ihtisas) yapıyordum. Hâkim İmran'ın tedâvisine ve hastaları incelemesine hayran oldum. Birgün Bimaristan'a felçli bir hasta getirdiler. Tabibler onun haşlama (*el-mağâlî*) kullanmasında ısrar ettiler. Tabib İmran onu görünce, o gün uyması gereken bir reçete yazdı. Sonra, kan aldırmasını emretti. Kan aldırdıktan sonra onu tedâvî etti. Hasta tamamiyle iyileşti. Bunun gibi, onun perhiz yoluyla birçok tedâvisini gördüm. Perhizi hastaların ihtiyaçları doğrultusunda verir, tedâvinin gereklerini uygular, hastalar onun faydasını görürlerdi. Onun, pekçok müzmin hastayı tedâvî ettiğini gördüm. Bu hastalar hayattan bıkmışlar, tabibler onlardan ümitlerini kesmişlerdi...

Bunlardan bir kısmından *Kitâb el-tecârib* adlı eserimde bahsettim» der (*Uyun el-enba*, II, 214). Ya'kûb b. Saklab hastaları çok ince araştırmıştı. el-Melik el-Muazzam «Hakim Ya'kub'un, başka bir meziyeti olmasa, sadece, hastaları doğru şekilde tedâvî etmek için yaptığı ince araştırması yeter» derdi (*Uyun el-enbâ*, II, 215).

Bu devirde en çok okutulan tıp kitapları arasında Hipokrat'ın ve Galinos'un eserleri, *Cevâmi' el-İskenderâniyyîn* (16 kitap), Huneyn b. İshak'ın *el-Mesâ'il fî'l-tıbb*'ı, Ebû Bekr el-Râzî'nin eserleri, el-Mecûsî'nin *Kâmil el-Sinâ'a'sı*, *İbn Sinâ'nın el-Kânûn'u* ve bunların şerhleri vardı. İlaçlar ve bitkilerle ilgili eserlerden en çok okunan ve kullanılanlar Diyoskorides'in *Kitâb el-haşâyiş*'i, Ebû Hanîfet el-Dînaveri'nin *Kitab el-nebât*'ı, el-Gâfikî ile el-İdrisi'nin eserleriydi. Ortaçağın en önemli eczacılık kitabı bu devirde İbn el-Baytar tarafından meydana getirilen *Câmi'u müfredât el-edviye ve'l-eğziye* adlı kitap olup Osmanlıların ilk devirlerinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu eserlerden muhtasar metinler talebeler tarafından ezberlenirdi. Hattâ, Şemseddin el-Küllî (ölm. 640/1242), İbn Sinâ'nın *el-Kânun*'unun külliyat el-tıbbâ dâir ilk kitalarını ezberlemiş, bunun için «külli» nesbesini almıştı.

Bu devirde Hipokrat ve Galinos tıbbı ve onların kitapları çok revaçtaydı. Devrin ünlü tıp hocası Mühezzebüddin el-Dahvar, Galinos'un kitaplarını çok sever, onun kitapları okunurken «İşte tıp budur» derdi. İbn Ebî Usaybia bu konuda şöyle der : «Ondan Galinos'un kitaplarını okudum. Galinos'un ve diğer müelliflerin kitaplarını iyi bilirdi. Galinos'un kitapları onun çok hoşuna giderdi. Hastalıklar, tedâvileri, tıbbî esaslar hakkında onun kitaplarından bir şey dinlerse «İşte, tıp budur» derdi. Dili rahat, manaları iyi ifâde eden, iyi araştıran bir kişiydi.» (*Uyun el-enba*, II, 242).

Devrin ünlü tabiblerinden Ya'kûb b. Saklab, Galinos'un kitaplarını ezberlemişti. Onun bazı kitaplarını Yunancası'ndan okurdu. İbn Ebî Usaybia bu âlimden bahsederken, «Zamanında, Galinos'un kitaplarını en iyi bilen kişiydi... Tıbbî meselelerden ve bu ilmin güç konularından kendisine bir şey sorulursa «Galinos şöyle der» derdi. Bazı zamanlar «Bu, Galinos'un falan kitabının falan makâlesinde söylediğidir» derdi. Kendi yanında bulunan nüshasının yaprağını söylerdi... Bu konuda ondan şuna şahit oldum : Tıp tahsilimin ilk sıralarında el-Melik el-Âdil'in ordugâhında ondan Hi-

pokrat'ın kitaplarından bir şeyler okuyordum. En güzel, en vezce bir şekilde manâlarını açıkladığını, iyi araştırdığını görüyordum. Sonra, Galinos'un sözünün hülasasını anlatıyor, Hipokrat'ın sözlerini de çok iyi şekilde izah ettiğini görüyorum... Ya'kub Yunanca'yı ve Yunanca'dan Arapça'ya tercümeyle iyi bilirdi. *Hîlet el-bür'*, *el-İlel ve'l-a'raz* gibi, Galinos'un kitaplarının Yunanca asıllarını yanında bulunduruyordu. Bu nüshaları da okur ve mütalaa ederdi» der (*Uyûn el-enbâ*, II, 214-215).

Hocalar talebeleri ve hastaları korurlardı. Salahaddîn reîsü-letibbâsı İbn Matran hekimliğe başlayan talebelerine hil'at giydirirdi. Onlarla devamlı ilgilenirdi. Talebelerine parasız kitap verirdi. İbn Matran ve Muvaffakuddîn Abdülazîz el-Sülemî hastalarına karşı çok şefkatliydi. Fakir hastaları parasız tedâvî ederler, onlara ilâç ve yiyecek dağıtırlardı. Hastanelerin yaygın hale getirilmesinin en önemli sebeplerinden biri fakirlerin bu tıp merkezlerinde devlet eliyle tedâvilerini sağlamaktı.

Bu devrin iki büyük botanikçisi Reşîdüddîn el-Sûrî ve İbn el-Baytar talebeleriyle kırlarda, dağlarda dolaşarak bitkiler üzerinde araştırmalar yaparlardı. Birçok bitkiyi yerinde gösterirlerdi. Reşîdüddîn el-Sûrî bu araştırmalar sırasında yanında ressam götürür, ona çeşitli safhalarında bitkilerin resimlerini yaptırırdı. İbn el-Baytar Endelüs, Kuzey Afrika, Mısır, Şam gibi ülkelerde seyahatler yaparak bitkiler üzerinde araştırmalar yapmıştır. Hattâ, Anadolu'ya, Greklerin ülkesine giderek bitkiler üzerine araştırmalar yapmış, Dioskorides'in kitabının tercümesini tashih etmiştir. İbn el-Baytar *Câmi'u müfredât el-edviye ve'l-agziye* adlı kitabında bahsettiği 1400 tıbbî ilâcın 300'den fazlasından ilk defa kendisi bahsetmiştir. Bunların 200'den fazlası bitkiseldir. O, bu eserini yazarken el-Gâfikî ile el-İdrisî'nin eserlerinden çok faydalanmıştır (*Uyûn el-enbâ*, II, 219, 133).

Ayrıca, tabibler genel tıp, göz tıbbı, cerrâhiye gibi ayrı konularda ihtisas dallarına ayrılırlardı. Tabibler sâdece tıpla uğraşan kuru bir insan olarak kalmak istemezler; dil, edebiyat, tarih, aritmetik, geometri, astronomi, müzik, felsefe gibi ilimlerle boş vakitlerini değerlendirirler, «kendilerini faziletlerle tekmîl etmeye» çalışırlardı. Aralarında çok sanatkârâne yazı yazarlar vardı. İbn Matran, İbn Ebî Usaybi'a'nın amcası Reşîdüddîn b. Ebî Halife,

Ya'kûb b. Saklab, Mehezzebüddîn el-Dahvar bu çeşit tabiblerdendi. Reşidüddîn çeşitli âlimlerden dil, edebiyat, hesap, geometri, müzik dersleri almıştı. Arapça, Farsça şiirler yazar, Türkçe'yi iyi konuşurdu. Ba'lebek sahibi Behramşah için bir hesap kitabı yazmıştı. Alemüddîn Kaysar'dan geometri dersleri almıştı. Arapça, Farsça çok sayıda müzik kitabı edinmişti. el-Dahvar, Seyfeddîn el-Âmidî'den felsefe, çeşitli ilimler okumuş, Ebü'l-Fazl el-İsrâîlî'den astronomi dersleri almıştı. *Kitab el-Ağani'*yi ihtisar etmişti. İbn el-Kuff, Müeyyedüddîn el-Urzî'den geometri okumuştur (*Uyûn el-enbâ*, II, 248-250, 215, 244-245, 273).

İbn Matran, el-Dahvar, Rıdvan b. el-Sââtî, el-Kuff ve İzzeddîn b. el-Süveydî çok sanatkârâne yazı yazarlardı. İbn Matran ile el-Dahvar çok sayıda kitabı istinsah ve tashih etmişlerdi. İbn Matran'ın özel kütüphanesinde 10.000 ciltten fazla kitap vardı. Bunlardan 3.000 cildi *mecmuât el-resâil* idi. Kâtibi İbn el-Cemmal boş vakitlerinde kitap istinsah ederdi. Ücretli iki müstensihî daha vardı. Mühezzebüddîn el-Dahvar çeşitli konularda çok sayıda kitap istinsah etmişti. Bunlardan 100 ciltten fazlasını İbn Ebî Usaybia görmüştür. Değerli astronomi âletleri edinmişti. Özel kütüphanesinde, çeşitli âlimlere âit, usturlab hakkında 16 nadir risâle vardı (*Uyûn el-enbâ*, II, 178-179, 249-250, 243-244).

Bu devrin tabiblerinin günlük hayatını ve nasıl ders verdiklerini gösteren birkaç örnekle sözlerimizi bitirelim :

İbn Ebî Usaybia, Ebü'l-Mecd b. Ebi'Hakem'in hal-tercümesini anlatırken şöyle der :

«Nüreddîn'in Büyük Hastanesi'nde çalışan tabiblerdendi. Yanında hastane görevlileri, hasta bakıcılar olduğu halde hastaları dolaşır, durumlarını incelerdi. Her hasta için yazdığı tedâvi, geciktirilmeden yerine getirilirdi. Bu işi bitirince kaleye gider, devlet büyüklerinden hasta olanları tedavi ederdi. Sonra hastaneye döner, her tarafı döşeli olan Bimâristan'ın büyük eyvanında oturur, ders vereceği ve mütalaa edeceği kitapları getirtirdi. Nüreddîn bu hastaneye tıp kitaplarından büyük bir kolleksiyon vakfetmişti. Bu kitaplar eyvanın başındaki iki odadaydı. Tabiblerden ve talebelerden bir grup gelir, onun önünde otururlardı. Onunla tıbbî münakaşalar yaparlardı, ondan ders okurlardı. Ebü'l-Mecd onlarla

üç saat kadar ders yapar ve kitap okurdu. Sonra evine giderdi» (*Uyûn el-enbâ*, II, 155).

İbn Ebî Usaybia, Ya'kûb b. Saklab'tan tıp dersleri almıştır. Onun ders verişini şöyle anlatır :

«Ondan Hipokrat'ın kitaplarından bazı yerler okuyor, açıklamasını istiyordum. Hiçbir kimsenin yapamayacağı şekilde, en veziz bir ifâde ile açıkladığını ve çok iyi araştırdığını görüyordum. Sonra, Hipokrat'ın sözlerini hülâsa ediyor, onun sözlerinden açıklamadığı bir yer kalmıyordu. Sonra, bu metne Galinos'un yaptığı şerhin metnini söylüyordu. Ben, Galinos'un şerhine bakıyor, onun söylediklerinin hepsini tekrarladığını görüyordum. Bazan, Galinos'un sözlerini olduğu gibi tekrarlıyordu» (*Uyûn el-enbâ*, II, 214-215).

İbn Ebî Usaybia, hocası el-Dahvar'ın günlük hayatını ve ders verişini şöyle anlatır :

«Mühezzebüddîn sabahleyin Büyük Hastane'ye gider, hastaları kontrol ederdi. Hastanelerdeki işlerini bitirdikten sonra, devletin ileri gelenlerinden hasta olanları ziyâret eder, onların muâyenesinden sonra evine gelirdi. Kitap okumaya, ders vermeye başlardı. Mutlaka, bir miktar kitap istisnah ederdi. Bundan sonra ders okuyacaklara izin verirdi. Tabibler ve talebeler gruplar halinde gelirler, ondan ders alırdı. Hoca gerekli izâhâtı verir, talebelerinden ileri gelenlerle derinlemesine incelenmesi gereken konuları inceler, güç noktaları izah ederdi. Okuttuğu kitabın nüshasını önünde bulundurmadan hiçbir kişiye ders okutmazdı. Okuyan kimsenin nüshasında hata varsa düzeltmesini emrederdi. Ders okuttuğu kitapların nüshaları çok sağlamdı. Çoğu kendi yazısıydı. Ders kitabının nüshasından başka, *Sihâh el-Cevherî*, İbn Fâris'in *el-Mücmel*'i, Ebû Hanîfet el-Dînaverî'nin *Kitab el-nebat*'ı gibi kitapları yanında bulundururdu. Derste incelenmesi gereken bir kelime gelirse ona bu lügatlardan bakardı. Ders okutmayı bitirince kendi özel işlerine döner, bir miktar yemek yerdi. Günün geri kalan kısmını ise kitap mütalaa etmek ve ders hazırlamakla geçirirdi. Gecenin çoğunda kitap mütalaa ederdi» (*Uyûn el-enbâ*, II, 243-244).

İbn Ebî Usaybia, İbn el-Baytar'dan da ders almıştır. Onun ders okutmasını şöyle anlatır :

«Ondan, Dioskorides'in kitabının ilâçların adlarıyla ilgili kısmını okudum. Yanımızda Dioskorides, Galinos ve el-Gâfiki'nin kitaplarını, tıp sahasındaki pekçok değerli kitabı hazır bulunduruyordum. Ders okuturken bir bitki hakkında, önce Dioskorides'in kitabından Yunanca adını Anadolu'da tashih ettiği şekilde söylediler. Sonra, Dioskorides'in o bitkinin şekli, özellikleri ve etkileri hakkında yazdıklarını anlatırdı. Bundan sonra, yeni müelliflerin o bitki hakkında söylediklerini, onların ihtilâf ettikleri hususları, bazı müelliflerin yanıtladıkları noktaları söylediler. Ben, o anlatırken bu kitaplardan izliyor, onlarda anlatılan hiçbir bilgiyi bırakmadığını görüyor, hayret ediyordum. Bir ilâçtan bahsederse, onun Dioskorides'in ve Galinos'un eserinin hangi makalesinde, bu makâlede zikredilen ilâçların hangi nevinden olduğunu mutlaka söylediler» (*Uyûn el-enbâ*, II, 133).

METİNLERİN TERCÜMELERİ

Muvaffakuddîn Es'ad b. Matran (ö. 587/1181) : «Kitap toplamayı çok severdi. Öldüğü sırada özel kütüphanesinde tıp ve diğer konulara dâir 10.000 cilt kadar kitap vardı. Kendi istinsah ettikleri bu miktarın dışındaydı. Kitap istinsah etmeyi çok severdi. Devamlı kitap istinsah eden üç kâtibi vardı. Bu müstensihlere maaş bağlamıştı. Bunlardan biri Cemâleddîn İbn el-Cemmâl idi. Mensub hat yazardı. İbn Matran kendisi de pekçok kitap yazdı. Bunlardan bazılarını gördüm. Son derece güzel, doğru ve harekeliydiler. İbn Matran çok kitap okur, elinden kitabı bırakmazdı. Kütüphanesindeki kitapların çoğunu tashih etmişti, bu konuda kayıtlar düşmüştü. Kitaplara o kadar düşküdü ki, tıbbâ dâir pek çok risâle ve makaleyi bizzat istinsah edip mecmualarda toplamıştı... Çocuğu yoktu. Ölümünden sonra varisleri bıraktığı kitapları sattılar... İbn Matran aynı zamanda cömert, ikram etmeyi seven bir kişiydi. Taleplerine kitap hediye eder, onları gözetirdi. İçlerinden biri tabibliğe başlarsa, ona hil'at giydiren, dâima onlarla ilgilenirdi. Talebelerinin en büyüğü hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar idi.

Dâima onun yanında bulunur, ondan bir şeyler öğrenirdi...» (*Uyûn el-enbâ*, II, 178-179).

«587 yılında *Fahrüddîn el-Mârdînî* (ö. 594/1198) Dimaşk'a geldi. Onun ders okutması için herkese açık oturumlar tertib edildi. Ondan bu sırada okuyan ve faydalanlar arasında Mühezzebüddîn el-Dahvar da vardı. Hocamız Mühezzebüddîn ondan İbn Sinâ'nın *el-Kânun* adlı kitabının bir kısmını okudu ve nüshasını tashih etti...» (*Uyûn el-enbâ*, III, 300).

Ebü'l-Necm b. Ebî Gâlib (ö. 599/1203) : «Telebeler ondan tıp dersleri alırdı. Zamanında tıp sahasında ileri gelen kişilerdendi... Salâhaddîn'e hizmet eden tabiblerdendir» (*Uyûn el-enbâ*, II, 183).

Muvaffaküddîn Abdülazîz el-Sülemî (ö. 604/1207) : «Hastalara karşı çok şefkatliydi. Fakir hastaları arar, onları tedâvî ederdi. Muhtaç oldukları yiyecek ve ilaçları onlara gönderirdi... Tıp tahsil edenler için herkese açık ders meclisi vardı. Büyük Hastane'de tabiblik yapardı» (*Uyûn el-enbâ*, II, 191-192).

Reşidüddîn Alî b. Halîfe (ö. 616/1219, İbn Ebî Usaybia'nın amcası) : «Ebü'l-Haccâc Yusuf'un talebesi oldu, ondan göz tıbbi okudu, pratik yaptı. Ebü'l-Haccac Kâhire'de el-Salâhî Bîmaristanı'nda göz tabibliği yapardı... Babam da Ebü'l-Haccac'tan göz tıbbi okudu... Ondan başka, meşhur eserlerin müellifi Mûsâ b. Meymun el-Kurtubî gibi, o zaman Mısır'da meşhur olan büyük tabiblerden okudu. Amcam, Cemâleddîn b. Ebi'l-Havâfir'e de talebelik yatı, ondan tıp okudu. Amcam tahsilinin başlarında önce Sâlih b. İbrâhîm el-Kurşî el-Makdisî'den okumuştur. Bu pekçok ilmi biliyordu. Mektep öğretiminde güzel bir metodu vardı... Amcam ondan Kur'an'ı ezberleyip hesap öğrendikten sonra tıp öğrenmeye başladı. Sonra, Cemâleddîn b. Ebi'l-Havâfir'in talebesi oldu. Bu zat, o sırada Mısır'da reîsületıbbâ idi... Ondan Galinos'un kitaplarından «*Onaltı Kitap*» denen kitapları okudu. Bunlardan ilk kitapları kısa zamanda ezberledi. Sonra, zamanın tabibleriyle ilmi münakaşalar yaptı. Bîmaristan'daki hastaları incelemeye, hastalıklarını tanımaya, tabiblerin onlara yazdıkları reçeteleri tedkike devam etti. Bu sırada Hastane'de bir grup tabib bulunuyordu. Sonra, göz tıbbi okudu. Kadı Nefisüddîn b. el-Zübeyr'den pratik yap-

tı. Nefisüddîn bu sırada Bîmâristan (el-Salâhî)'da göz tabîbiydi... Bundan sonra Abdüllâtîf el-Bağdâdî'den Arapça ve felsefe okudu. Onunla Aristo'nun kitaplarını okur, güç yerlerini münakaşa ederdi. Felsefî ilimlerin allâmesi olan Sedîdüddîn el-Mantıkî ile buluşur, ondan okurdu. Bundan önce Ebî Muhammed b. el-Ca'dî'den nücüm ilmi okumuştı. Bu zat nücüm ilmini iyi bilirdi...»

«Müzik sanatını Ebü'l-Deycûr el-Mısrî'den ve Safiyüddîn Ebü Alî b. el-Tebban'dan okumuştı. Daha sonra, Bahâ el-Muslih el-Kebîr, Şihâbeddîn el-Nahcuvânî, Şücâeddîn b. el-Hısn el-Bağdâdî ve akranı büyük müelliflerle tanışmış, onlardan Arapların ve Acemler'in yazdıkları pekçok kitabı okumuştı. Küçüklüğünden beri amcam boş vakit geçirmez. İlim öğrenmeye, okumaya, şahsını faziletlerle mükemmelleştirmeye çalışırdı. 597 yılında dedem Mısır'dan Şam'a dönünce, amcam yirmi yaşlarındaydı. Bu sırada hastaları tedaviye başladı, ilim öğrenmeye devam etti. Bu sırada Dimaşk'ta meşhur tabiblerden Radyüddîn Yûsuf b. Haydarat el-Rahbî vardı. Dedemin çok yakın dostuydu. Amcamı dinledi, konuştu, tahsilini beğendi. Amcam onun derslerine devam etti, onunla tıp konusunda araştırmalar yaptı. Nüreddîn'in Büyük Hastanesi'nde hastaları tedavî etti. Bu sırada hastanede Muvaffakuddîn b. el-Sarf ve hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar da vardı» (*Uyûn el-enbâ*, II, 247-8).

«Amcam, bu sırada Şam'a gelen Abdüllâtîf el-Bağdâdî'den felsefe okudu. Dimaşk'taki edebiyatçılardan ve arap dili âlimlerden Zeyneddîn b. Mu'tî ve Tâceddîn Ebü'l-Yümm el-Kindî'den de dersler aldı... Yirmibeş yaşından önce tıp sanatında kendisine uyu-lan, kendisinden ders okunan bir hoca oldu. Aynı zamanda, şiir söyler, edebî risâleler yazardı. Farsça'yı konuşur, bu dilin inceliklerini bilir, Farsça şiir yazardı. Türkçe'yi de konuşurdu... Amcam, Ba'lebek sahibi Behramşah b. Ferruhsah'ın hizmetinde bulundu. Behramşah onun hesabı iyi bildiğini görünce, kendisine hesap öğretmesini istedi. Amcam onun emrini kabul edip ona hesap öğretti. Ona dört makâleden meydana gelen bir hesap kitabı yazdı.»

«Bu sırada amcam, Nüreddîn'in Büyük Hastanesi'nde tabiblik yapıyordu. Kendisine maaş bağlanmıştı. Hastaları çabuk iyileştirdiği için insanlar her taraftan ona geliyorlardı... el-Melîk el-Âdil 5 Muharrem 615/3 Nisan 1218'de amcamı çağırıp, Dimaşk'ta

Nüreddin'in vakfettiği iki hastaneye tabib tâyin etti. Amcam bu hastanelere ve kaleye tedâviye gidiyordu. Ona maaş ve akar bağlanmıştı. Ayrıca, el-Melik el-Âdil'in kızkardeşi Sitt el-Şâm da ona tabiblik maaşı bağlamıştı. Tedâvi için onun evine giderdi. Amcam Dimaşk'ta kaldığı sırada tıp dersleri vermesi için, Sitt el-Şâm ona umuma açık bir ders meclisi tahsis etmişti. Bir gurup tabib ve talebe ondan ders okudular. Hepsi de tıp sahasında sivrildi. Amcam bu sırada zamanının riyâzî (matematik) ilimlerde allâmesi olan Alemüddin Kaysar b. Ebi'l-Kâsım b. Abdülgânî ile buluşur, ondan geometri okurdu. Alemüddin bir gün onun yanındaydı. Ona geometride bazı problemler gösteriyordu. Bu sırada ona 'Ey Reşidüddin sana söylüyorum. Bu senin bir ay kadar zamanda öğrendiğini, başkaları beş senede öğrenirdi' dedi» (*Uyûn el-enbâ*, II, 248-250).

«*Şemseddin b. el-Lehbüdi* (ö. 621/1224)'nin tıp ve başka dersler okutacak özel bir meclisi vardı. ...el-Melik el-Zâhir'in ölümünden sonra Dimaşk'a geldi ve bu şehirde tıp okuttu. Aynı sıralarda Nüreddin'in Büyük Hastânesi'nde tabiblik yapıyordu. 4 Zilkâde 621/17 Kasım 1224 tarihinde ölünceye kadar bu görevlere devam etti.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 184).

Muvaffakuddin Ya'kûb b. Saklâb (ö. 625/1228) : «Zamanında Galinos'un kitaplarını en iyi bilen kişiydi. Onun kitapları genellikle ezberindeydi. Tıp konusunda konuşursa dâima onun kitaplarından nakiller yapardı. Tıbbî meselelerden ve bu ilmin güç konularından kendisine bir şey sorulursa 'Galinos şöyle der.' derdi... Bazı zamanlar «Bu Galinos'un falan kitabının falan makalesinde söylediği derdi. Kendi yanında bulunan nüshasının yaprağını söylerdi... Bu konuda ondan şuna şahid oldum : Tıp tahsilimin ilk sıralarında, el-Melik el-Âdil'in ordugâhında ondan Hipokrat'ın kitaplarından bir şeyler okuyor, bazı yerlerin açıklamalarını istiyordum. En güzel, en veciz bir şekilde manâlarını açıkladığını, iyi araştırdığını görüyordum. Sonra, Galinos'un sözünün hülsünü anlatıyor, Hipokrat'ın sözlerini de çok iyi şekilde izah ettiğini görüyordum. Sonra, buna Galinos'un yaptığı şerhin metnini söylüyordu. Ben Galinos'un şerhine bakıyor, bu konuda onun söylediklerinin hepsini tekrarladığımı görüyordum... Bu konuda zamanında benzeri yoktu. Dimaşk'ta oturduğu zaman çok vakitler

hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar ile buluşur, ikisi tıbbâ dâir meseleler üzerinde konuşurlardı...»

«Hakim Ya'kub'un tedâvisi son derece güzel ve başarılıydı. Zira, önce hastalığı iyice anlamaya çalışır, sonra kendi tecrübelelerini de katarak Galinos'un bahsettiği usullerle hastanın tedâvisine girişirdi. Çok iyi inceler ve araştırırdı. O kadar ki, bir hastayı muâyene edince onun semptomlarını birer birer inceler, hastalığın incelenmesiyle ilgili hiçbir semptom bırakmaz, hepsini gözönüne alırdı. Bundan sonra tedâvisini son derece mükemmel yapardı. el-Melik el-Muazzam onun bu tarafını takdir eder, «Hakim Ya'kub'un, başka bir meziyeti olmasa, sâdece hastaları doğru şekilde tedâvî etmek için yaptığı ince araştırması yeter» derdi. Ya'kub Yunanca'yı ve Yunanca'dan Arapça'ya tercümei iyi bilirdi. *Hilet el-bür'*, *el-İtel ve'l-a'râz* gibi, Galinos'un kitaplarının Yunanca asılları yanında bulunuyordu. Bu nüshaları da okur ve mütalaa ederdi... Tabiî bilimleri, geometri, hesap ve astronomiyi de bilirdi. Bana felsefeyi iyi bilip anladığını söyledi» *Uyûn el-enbâ*, II, 214-215).

«*Fahrüddîn Rıdvan b. Muhammed el-Sâ'âtî* (ö. 627/1230) tıp ilmini Radyüddîn el-Rahbî'den okudu. Bir müddet ona talebelik etti... Fahrudîn el-Mardîni Dimaşk'a geldiği sırada ondan tıp okudu. Son derece güzel mensup hat yazardı.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 184).

Mühezzebüddîn el-Dahvar (ö. 628/1231) : «Mensup hat yazardı. Pekçok kitap istinsah etti. Bunlardan tıp ve diğer konulara âit 100 cilt kadarını gördüm. Tâcedîn Ebü'l-Yümn el-Kindî'den Arapça okudu. Tıp tahsilinin başlarında *Kitâb el-Melikî*'nin bir kısmını Radyüddîn el-Rahbî'den okudu. Bundan sonra, Muvaffakuddîn Es'ad b. Matran'ın talebesi oldu. Ondan tıp okudu. Seferde ve hazarda ondan ayrılmayıp tıpta sivrilinceye kadar onun yanında kaldı. Bundan sonra, Fahrudîn el-Mardîni Dimaşk'a geldiği sırada ondan *el-Kânun*'un bir kısmını okudu.»

«Sonra, el-Melik el-Âdil'in hizmetine girdi. el-Âdil ona maaş bağladı. Dimaşk'ta oturup Nüreddîn'in kurduğu Büyük Hastane'ye devam edip hastaları tedâvî etmesini emretti. Mühezzebüddîn Dimaşk'ta yerleşince tıp dersleri vermeye başladı. Büyük tabiblerden ve talebelerden pekçok kişi onun etrafında toplanıp ondan tıp

okudular. Ben de ondan okumak için Dimaşk'ta kaldım. Daha önce, babam ve Mühezzebüddin, Büyük Sultan'ın hizmetindeyken ondan ordugâhta okumuştum. Dimaşk'ta bir grupla onun derslerine devam ettim. Galinos'un kitaplarını okudum. Galinos'un ve diğer müelliflerin kitaplarını iyi bilirdi. Galinos'un kitapları onun çok hoşuna giderdi. Hastalıklar, tedâvileri ve tıbbî esaslar hakkında onun kitaplarından bir şey dinlerse 'İşte tıp budur' derdi. Dili rahat, manâları iyi ifade eden, iyi araştıran bir kişiydi. Bimaristan'da hastaları tedâvî ettiği sırada onunla çalıştım... Bu sırada Bimaristan'da hakim İmran b. Sadaka da tabiblik yapıyordu. Tedâvî ve klinik işlerinde ileri gelen büyük tabiblerdendi. İkinin bir yerde olmasıyla ve aralarında hastalıklar ve tedâvileri konusunda geçen konuşmalarla, hastalara yazdıkları reçetelerle faydalanırdı. Hakim Mühezzebüddin tıp sanatının inceliklerini, tedâvî şekillerini iyi bilen bir tabibtir. Vaktindeki tabiblere üstünlüğünü isbat eden, kısa zamanda netice veren ilaç tedâvileri yapıyordu. Tedâvileri sihir gibi etkili oluyordu. Bir gün hastaneye çok ateşli ve idrarı keskin bir hasta getirdiler. Onu muâyene etti. Sonra, deftere bir bardakta bir miktar kâfuru döğmelerini ve bunu hastaya içirmelerini, hastanın başka bir şey almamasını emreden bir reçete yazdı. Ertesi sabah geldiğimizde hastanın ateşinin düştüğünü, idrarındaki sertliğin kaybolduğunu gördük. Başka bir defasında akıl hastaları (memrûrin) koğuşunda (salonunda) mani hastalığı olan bir hastanın içtiği arpa suyuna bol miktarda afyon ilâve edilmesini emretti. Bu hasta çabucak iyileşti. Eski hali kalmadı.»

«Başka bir defasında onunla ateşli hastalar salonundaydık. Bir hastanın başında durduk. Tabibler nabzını kontrol ettiler. «Nabızı zayıf, kuvvetlendirmek için tavuk çorbası verilsin» dediler. Dahvar ona baktı... Önce sağ elinin nabzını, sonra sol elinin nabzını kontrol etti. Bize, «Sol elinin nabzını kontrol edin» dedi. Kontrol edince kuvvetli bulduk. Bunun üzerine, «Sağ elinin nabzına bakın. Atar damar bileğin başından nasıl ayrılmış. Bunlardan biri kontrol edilen damar. Diğeri daha önce ayrılıp parmaklar tarafına uzanmış» dedi. Söylediğini doğru bulduk. Sonra «İnsanlar arasında nabızı bu şekilde olan nâdirdir. Tabiblerin çoğu bunu bilmezler. Nabzın zayıf olduğunu sanırlar» dedi.»

«Bu sırada Bîmrâristan'da hoca Radyüddîn el-Rahbî de vardı. Tabiblerin en yaşlılarından, en değerlilerinden, en meşhurlarından-
dı. Bir kürsü üzerinde oturur. Hastaneye gelen hastaları kayıtlarını
inceler, onlara reçeteler yazar, hastalar bu reçetelerle hastaneden
yazılan şurupları ve ilâçları alırlardı. Ben, hakîm Mühezzebüddîn
ve hakîm Imran ile hastaları muâyene ettikten sonra, Radyüddîn
el-Rahbî ile beraber oturur, onun hastalıkları değerlendirmesini,
hastalara yazdığı reçetelere bakar, onunla birçok hastalık ve te-
dâvileri konusunda konuşurdum. Bîmaristan kurulalı ne bundan
önce ne de sonra, bu üç hoca gibi tabib hocalar bir araya gelme-
miştir» (*Uyûn el-enbâ*, II, 239, 242-243).

«Mühezzebüddîn hastanedeki işlerini bitirdikten sonra, kaleye
gider devletin ileri gelen kişilerinden hasta olanları kontrol ederdi.
Sonra evine gelir, kitap okumaya, ders vermeye ve mütalaaaya baş-
lardı. Mutlaka bir miktap kitap istinsah ederdi. İstinsahı bitirdik-
ten sonra ders okuyacaklara izin verir, onlar huzuruna girerlerdi.
Tabibler ve talebeler gruplar halinde gelirler, her biri dersini okur
ve münakaşa ederdi. Hoca gerekli izahı verir, talebelerinden ileri
gelenlerle derinlemesine incelemesi gereken konuları inceler, not
tutmaya gerekli yerler varsa not tuttururdu. Okuttuğu kitabın
nüshasını elinde bulundurmadan hiçbir kişiye ders okutmazdı.
Elindeki nüshayı mutlaka karşılaştırırdı. Okuyan kişinin nüsha-
sında hata varsa düzeltmesini emrederdi. Mühezzebüddîn ders
okuttuğu kitapların nüshaları çok sağlamdı. Çoğu kendi hattıy-
laydı. Ders kitabının nüshasını ve ders verirken kullanacağı *Sihah
el-Cevherî*, İbn Fâris'in *el-Mücmel*'i, Ebû Hanîfet el-Dînaverî'nin
Kitab el-nebat'ı gibi lügatları mutlaka yanında bulundururdu.
Derste incelenmesi gereken bir kelime gelirse ona bu lügatlardan
bakardı. Ders okutmayı gitirince kendi özel işlerinde döner, bir
miktar yemek yerd. Gününün geri kalan kısmını ise kitap mütalaa
etmek ve ders hazırlamakla geçirirdi. Gecenin çoğunda kitap mü-
talaa ederdi. Bu boş vakitlerinde Seyfeddîn el-Âmidî ile buluşurdu.
Onu eskiden tanırdı. Bir müddet ondan felsefe okumuş, yazdığı
kitapların çoğunu öğrenmişti... Bundan başka, astronomi ve astro-
loji ile uğraşmış, Ebü'l-Fazl el-İsrâilî'den astronomi okumuştur. Bu
ilimde ihtiyaç duyulan âletlerden ve kitaplardan kimsenin yanın-
da bulunmayan kitaplar ve âletler edinmişti. Ondandır, kütüphan-

sinde usturlab hakkında çeşitli âlimlere âit 16 nâdir risâle olduğunu duydum.»

«622/1225 yılında, hocamız Mühezzebüddîn..., Dimaşk'ta Sûk el-Münâhiliyyîn'in doğusunda Eski Sinâ'a yanındaki evini ölümünden sonra tıp medresesi yapılması için vakfetti. Bu medrese ve burada ders veren müderris ve hademeler için çiftlikler ve akarlar vakfetti. Bu orada, hakim Şerefüddîn Ali b. el-Rahbî'nin müderris olmasını vasiyet etti. Bu medresede 8 Rebiülevvel 628/17 Ocak 1231 Cuma günü ikinci vakti yapılan açılışta, hakim Sedîdüddîn b. Abdülaziz, Kâdı Şemseddîn el-Hoyî, Kadı Cemâleddîn el-Harastâ'î Kadı Azîzüddîn el-Sincârî, hekimlerden ve fakihlerden bir topluluk hazır bulundu. Hakim Şerefüddîn b. el-Rahbî orada tıp dersi vermeye başladı. Bu dersleri senelerce devam etti. Sonra, Bedreddîn el-Muzaffar b. Kadı Ba'lebek müderis oldu. Şöyle ki, el-Melik el-Cevâd Yûnus b. Mevdud b. el-Âdil Dimaşk'a hâkim olunca, Bedreddîn b. Kadı Ba'lebek'in Reîs el-Etibbâ olması ve el-Dahvar'ın medresesinde ders vermesi için bir menşur çıkardı. Bedreddîn bu göreve 4 Safer 637/5 Kasım 1239 Çarşamba günü başladı.» (*Uyûn el-embâ*, II, 244-245).

Abdüllatîf el-Bağdâdî (ö. 629/1231) : «(592/1195) yılında Dimaşk'ta kaldığı sırada tıp ilmiyle uğraştı. Bu ilimde meşhur oldu. Derslerine talebelere ve tabiplere bir topluluk devam etti.» (*Uyûn el-embâ*, II, 203).

«Abdüllatîf şöyle der : «Bu sırada yaşantım şöyleydi : Ezher Câmii'nde sabahtan saat dörde kadar ders okutuyordum. Gündüzün ortasında tıp okuyanlar ve başkaları geliyordu. Günün sonunda Ezher Câmii'ne dönüyordum. Bu sefer başkaları okuyordu. Geceleyin kendim mütalaada bulunuyordum... Muvaffakuddîn Kâhîre'den Kudüs'e gitti. Bir müddet orada oturdu. Mescid el-Aksâ'ya gidiyor, orada çeşitli ilimlerde dersler veriyordu. Bu sırada çok sayıda kitap yazdı. Sonra, Dimaşk'a gitti. 604/1207 yılında bu şehirde Azîziye Medresesi'nde yerleşti Ders okutmaya devam etti. Çok sayıda insan geliyor, ondan çeşitli ilimlerde ders okuyorlardı. Tıp ilminde kendini gösterdi...» (*Uyûn el-embâ*, II, 207).

Ebü'l-Haccac Yusuf el-İsrâîlî (ö. 630/1233) : «Fas şehridendir. Mısır'a geldi. Tıp, hendese ve astronomide âlimdi. Mısır'da Mûsâ

b. Meymun'dan tıp okudu. Bundan sonra Haleb'e gidip orada yerleşti... Ölüncüye kadar Haleb'te oturdu ve tıp okuttu.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 213).

Radnyüddîn el-Rahbî (ö. 631/1234) : «Salahaddîn'in hizmetine girdi. Muvaffakuddîn b. Matran'dan sonra Reîs el-Etibbâ oldu. Nüreddîn'in Büyük Hastanesi'nde tabiblik yaptı. Ölüncüye kadar bu hastanedeki hizmetine devam etti. Birçok kişiye tıp okuttu. Bunlardan pekçoğu sahalalarında sivrildi. Başkalarına tıp okuttular... İnsan Şam'daki meşhur tabiblere bir göz atınca, bunların ya el-Rahbî'den okuduklarını veya ondan tıp okuyanlardan okuduklarını görür. Hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar, İbn Matran'a asistan olmadan önce ondan okumuştur. Birgün Radnyüddîn bana «Benden okuyan ve bana asistan olanların hepsi başarılı oldular, insanlar onlardan istifâde ettiler» dedi. Bana onlardan sivrilenlerin ve tıp sanatında meşhur olanların çoğunun adlarını saydı. İçlerinde ölmüş olanlar vardı... Tabibliğe gereken hürmeti gösterir, reisliğin hakkını verirdi. 623 yılında ondan bir tıp kitabı okudum. Bilhassa Ebû Bekr el-Râzî'nin kitaplarından pratik ile ilgili kısımları okudum ve faydasını gördüm» (*Uyûn el-enbâ*, II, 193-194).

İmran b. Sadakat el-İsrâîlî (ö. 637/1235) : «Büyük Bimâristan'da tabiblik yapar, hastaları tedâvî ederdi. Bu sırada hastanede hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar da vardı. İkisinin birleşmesinden her türlü fazilet oluşur, hastalara her türlü iyi tedâvî nasip olurdu. Bu sırada ben onlarla beraber tıp pratiği (ihtisas) yapıyordum. Hakîm İmran'ın tedâvisine ve hastalıkları incelemedeki ustalığına hayran oldum. Birgün Bimâristan'a felçli bir hasta getirdiler. Tabibler onun mağâlî (el-mağâlî) gibi şeyler kullanmasında ısrar ettiler. Tabib İmran onu görünce o gün uyması gereken bir reçete yazdı. Sonra kan aldırmasını emretti. Kan aldırdıktan sonra onu tedâvî etti. Hasta tamamiyle iyileşti. Bunun gibi, onun perhiz yoluyla pek çok tedavisini gördüm. Perhizi hastaların ihtiyaçları doğrultusunda verir, tedâvinin gereklerini uygular, hastalar onun faydasını görürlerdi... Onun pekçok müzmin hastayı tedâvî ettiğini gördüm. Bu hastalar hayattan bıkmışlar, tabibler onlardan ümitlerini kesmişlerdi. Bunlar onun eliyle... iyileştiler. Bunlardan bir kısmından *Kitab el-tecârib* adlı eserimde bahsettim.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 214).

Reşidüddîn el-Sûrî (ö. 639/1241) : «Sûr şehrinde doğru ve büyüdü. Muvaffakuddin Abdülazîz'den ve Abdüllatif el-Bağdâdî'den tıp okudu... Kudüs'teki hastanede tabiblik yaptı. el-Melik el-Nâsır Davud'a tabiblik yaptı. Kerek'e gidinceye kadar onun hizmetinde çalıştı. O, Kerek'e gidince Reşidüddîn Dimaşk'ta kaldı. Tıp dersleri verdiği meclisi (halkası) vardı. Talebeler ona gelip ondan tıp öğrenirlerdi.» (*Uyûn el-embâ*, II, 217, 217).

«Reşidüddîn Lübnan dağlarına ve ona benzer özel bitkileri olan yerlere gider, bitkileri incelerdi. Bir bitki görünce onu iyi inceler, ressama gösterirdi. Ressam onun rengini, yaprağını, dallarını, gövdesinin boyunu inceler, resme alırdı. Ve aslına tam benzetmek için çalışırdı. Bundan başka, Reşidüddîn ressama bir bitkiyi taze zamanında gösterir, ressam onu resimlerdi. Sonra olgunluk ve tohumlandığı zaman gösterir, ressam yine resimlerdi. En sonra, solup kuruduğu sırada gösterir, ressam yine resimlerdi. Böylece, bir araştırmacı kitapta tıbbî bir bitkinin toprakta geçirdiği çeşitli safhaları görmüş olur, bitki hakkındaki incelemesi ve bilgisi tam olurdu.» (*Uyûn el-embâ*, II, 219).

Şemseddîn el-Küllî (ö. 640/1242) : «Hakîm Şemseddîn Dimaşk'ta yetişti. Hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar'dan tıp okudu. Ona hakkıyla mülazimlik (asistanlık) yaptı. Ondandır, tıp talebelerinin ezberlemesi gereken eski kitapları ezberledi. Şemseddîn bu konuda ileri giderek *el-Kânûn*'un tıbbin genel kaidelerine (külliyyatına) ayrılan birinci kitabını iyice ezberledi. Manâlarını inceledi. Bunun için «külli» diye şöhret buldu. el-Dahvar'dan pratikle ilgili kitaplar okuduktan sonra tabiblik yapmaya başladı.» (*Uyûn el-embâ*, II, 263).

Necmeddîn b. el-Ninfâh (ö. 652/1254) : «Hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar'dan tıp ve bu konudaki bilgisini geliştirdi.» (*Uyûn el-embâ*, II, 265).

İbn el-Baytar (ö. 646/1248) : «Greklerin ülkesine ve Anadolu'nun en uzak bölgelerine seyahat edip oralarda tıpla, botanikle uğraşanlarla konuştu. Oralarda birçok bitki hakkında bilgi edindi. Bu bitkileri yerlerinde gördü. Mağrib'te diğer yerlerde bitkilerle uğraşan âlimlerle buluştu. Bitkilerin buldukları yerleri gördü, onları inceledi. Diyoskorides'in kitabını o dereceye iyi anladı ki,

bu konuda onunla boy ölçüyecek kişi yoktu. Ondaki zekâya, anlayışa, bitkiler hakkındaki bilgiye, bir bitki hakkında Dioskorides'in ve Galinos'un dediklerini aktarmasına hayran oldum. Onunla ilk karşılaşmam 633/1236 yılında Dimaşk'taydı. Onun arkadaşlığına ve sohbetine hayran oldum. Onunla Dimaşk'ın dışında, bittikleri yerlerde çok sayıda bitki gördüm. Ondaki Dioskorides'in kitabının ilâçların adlarıyla ilgili kısmını okudum. Onu çok âlim, bilgili ve anlayışlı bir kişi buldum. Yanımızda, Dioskorides, Galinos ve el-Gâfiki'nin kitapları gibi, tıp sahasında birçok değerli kitabı hazır bulunduruyordum. Ders okuturken bir bitki hakkında, önce Dioskorides'in kitabından Yunanca adını Anadolu'da tashih ettiği şekilde söylerdi. Sonra, Dioskorides'in o bitkinin şekli, özellikleri ve etkileri hakkında yazdıklarını anlatırdı. Bundan sonra, yenilerin o bitki hakkındaki söylediklerini, onların ihtilâf ettikleri hususları, bazı müelliflerin yanlışlıkları noktaları söylerdi. Ben, o anlatırken bu kitaplardan izliyor, onlarda anlatılan hiçbir bilgiyi bırakmadığını görüyor, hayret ediyordum. Bir ilâçtan bahsederse, onun Dioskorides ve Galinos'un eserlerinin hangi makalesinde ve bu makalede zikredilen ilâçların hangi nevinden olduğunu mutlaka söylerdi.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 133). İdrisi'nin *el-Câmi' li sıfâti eşât el-nebât...* adlı eserinden çok faydalanmıştır (*İA*, V/II, 846).

Bedreddîn b. Kâdî Ba'lebek (ö. 650/1252) : «el-Melik el-Cevâd Muzafferüddîn Yûnus b. Mevdud 635/1237 yılında Dimaşk'a sahip olunca Bedreddîn'i hizmetine aldı. Tıp sanatında ona güveniyordu. Onu bütün tabiblere, göz tabiblerine, cerrahlara reis tâyinetti. Bu konuda Safer 637/Kasım 1239 tarihinde ona menşur verdi. Bedreddîn tıbbın izi silinmiş güzelliklerini, kaybolmuş faziletleri yeniden ortaya koydu. Nûreddîn Mahmûd b. Zengî'nin kurduğu Büyük Bîmâristan'a bitişik birçok evi satın alıp bu evleri Bîmâristan'a kattı. Böylece, küçük salonları (koğuşları) genişledi. Bu koğuşları mükemmel hâle getirdi. Buralara akarsu getirdi. Böylece, Bîmaristan mükemmel hale geldi... Tıp okutmaya devam etti.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 259-260).

Reşîdüddîn Ebû Huleyka (ö. 650/1252) : «Emîrlerden biri babasına «Bu zeki bir çocuk. Onu asker yapma. Dimaşk'ta bulunan Mühezzebüddîn Ebû Saîd'in yanına gönder. Tıp okusun» dedi. Babası onun emrine uydu. Oğlunu Dimaşk'a gönderdi. Reşîdüddîn

bir müddet Dimaşk'ta oturdu. Hipokrat'ın *el-Fusûl* ve *Takdimet el-ma'rife* adlı kitaplarını ezberledi. Sonra, Kâhire'ye gitti.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 124).

Mühezzebüddîn Ebû Sa'îd Muhammed b. Ebî Huleyka (ö. 667/1269) : «Önce Reşîdüddîn Ebû Sa'îd'ten, bundan sonra amcam el-Melik el-Mu'azzam'ın hizmetindeyken ondan tıp okudu. Talebeleri arasında onun gibisi yoktu. Zira o, amcama gereği gibi mülâzimlik (asistanlık) yaptı. Seferde ve hazarda ondan ayrılmazdı. Amcamın yanında Dimaşk'ta oturdu. Ondan devamlı okuyor ve istifâde ediyordu. Tıp sanatının esasını teşkil eden kitaplardan ezberlenmesi gereken bütün kitapları ondan okudu ve iyice ezberledi. Galinos'un kitaplarını ondan okudu. Hocamız hakîm Mühezzebüddîn el-Dahvar'dan da okudu.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 131).

Şerefeddîn b. el-Rahbî (ö. 667/1269) : «Bir müddet Nûreddîn'in kurduğu Büyük Bimaristan'da çalıştı. Hocamız Mühezzebüddîn el-Dahvar Dimaşk'taki evini tıp okutulması ve müslümanların tıp eğitiminden faydalanmaları için vakfedince, ilmîni ve bilgisini takdir ettiği Şerefeddîn b. el-Rahbî'nin orada müderris olmasını vasiyyet etti. Şerefeddîn bir müddet bu tıp medresesinde öğretimi yürüttü... 11 Muharrem 667/20 Kasım 1268 Cuma günü Dimaşk'ta öldü.» (*Uyûn el-enbâ*, II, 196).

Ebü'l-Ferec b. el-Kuff (ö. 685/1285) : «Gözleri dinlendiren, başka bir kâtibin seviyesine erişmesi mümkün olmayan mensub hat yazardı. Babası, el-Melik el-Nâsir Yûsuf b. Muhammed zamanında Sarhad'ta kâtib ve Dîvan el-Birr'de âmildi. Bu oğlu Ebü'l-Ferec'te küçüklüğünden beri asâlet vardı. Büyüklüğünde hatt u harekâtı doğru, az konuşur bir kişiydi. Babası tıp okuması için bana müracaat etti. Ebü'l-Ferec devamlı talebem oldu. *Mesâ'ilü Huneyn*, Hipokrat'ın *el-Fusûl* ve *Takdimet el-ma'rife* adlı kitapları gibi tıp sanatında ezberlenmesi gereken temel kitapları ezberledi. Manâlarını ve esaslarını anladı. Bundan sonra, tedâvî konusunda, benden Ebû Bekr el-Râzî'nin kitaplarından hastalıkların çeşitlerinden, önemli hastalıklardan, acele müdahaleden ve tedâviden bahseden eserleri okudu. Ben de bu konularını esasını ve teferruatını ona öğrettim. İnceliklerini anlattım. Sonra, babası Dimaşk'a taşındı. Orada Büyük Dîvan'da çalıştı. Oğlu da onunla beraber gidip değerli tabiblere talebelik yaptı. Şemseddîn Abdülhamit el-Hüsrevşâhî'den ve

İzzeddin el-Hasan el-Gânevî'den felsefe okudu. Necmeddîn b. el-Minfâh'tan ve Muvaffakuddin Ya'kûb el-Sâmîrî'den tıp okudu. Müeyyedüddîn el-Urdî'den Öklides'in kitabını okudu. Bu eseri iyice anladı, şekillerinin güçlüklerini çözdü. «(*Uyûn el-enbâ*, II, 273).

İzzeddîn b. el-Süveydî (ö. 690/1290) : «...Bâb el-Berîd'teki Bî-mârîstan'da ve kalede tabiblik yaptı. Aynı zamanda Dahvâriyye Medresesi'nde tıp müderrisliği yaptı... Bu dört yerden maaş alıyordu. İzzeddîn kendi eliyle pekçok tıp kitabı, başka konuda kitap istinsah etti. Bunlardan bir kısmı İbn el-Bevvâb metoduyla men-sup hatla yazılmıştı. Bazı istinsah ettiği kitapların yazısı kûfiden çıkma yazıya benziyordu. Onun her iki yazısı parlak yıldızlardan daha parlak, pahalı mücevherlerden daha göz kamaştırıcı, güzel bahçelerden daha güzeldi. Bana, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn* adlı kitabından üç nüsha yazdığını söyledi. »(*Uyûn el-enbâ*, II, 266-267).

BİBLİYOGRAFYA

İbn Cübeyr, *el-Rihle (Tezkira bi'l-ahbar...)*, nşr. W. Wright, Leyden 1907.

İbn Ebî Usaybia, *Uygun el-enbâ*, Mısır 1299/1882.